
ÀLEX BROCH

**SOBRE EL CONCEPTE DE
REALISME I REALISME HISTÒRIC**

I. EL REALISME

La major part de la literatura sempre ha estat realista. Almenys a partir i segons els models del que avui entenem per realisme. És a dir, segons l'equivalència d'unes lleis de versemblança entre un referent extern i una lògica del llenguatge que se sotmet a una reproducció fidel d'aquest referent i de les lleis interiors que ordenen i structuren la seva aparença externa i el seu comportament. En darrer terme, descriure la realitat com una operació de coneixement d'aquesta realitat que configura món i vida.

Però allò que en principi és una senzilla definició i explicació es complica quan sotmetem cada un dels conceptes claus: versemblança, referent extern, lògica del llenguatge, lleis interiors o estructura, aparença externa, realitat, a una anàlisi particular de la seva significació, és a dir, quan volem filosofar sobre uns conceptes que no pertanyen estrictament al món literari sinó al del pensament. Descriure, d'entrada, cada concepte és un joc especulatiu que aprofundeix la reflexió, però també ens pot paraitzar o distreure en la progressió d'un text com aquest, que vol introduir-nos al concepte de realisme històric i al "dossier" que acompanya. Preferim, doncs, que sigui la mateixa explicació la que vagi puntuant molts dels interrogants que dos conceptes com realitat i realisme deixen oberts i donant-ne raó.

Amb tot, també volem dir que si podem fer aquest salt epistemològic és perquè els estudis literaris han resolt o han pretès resoldre el laberint terminològic i conceptual que trobem en el nostre camí acceptant que el trajecte és possible perquè la literatura és un “pacte de ficció” a partir del qual acceptem uns sobreentesos genèrics que faciliten certs acords. La realitat es vesteix, doncs, d’una lògica interpretativa que està sotmesa a les lleis de la raó segons ens mostra el sentit comú, que no és altra cosa que el resultat de l’experiència que la percepció continuada ens ensenya. Tot desajust d’aquesta percepció de la realitat serà compensat amb explicacions o respostes que intentaran descriure aquesta desviació i trobar altres camins d’accés a la percepció real. La raó és el llenguatge principal però no exclusiu de la percepció de la realitat. I en aquest punt, en el camp literari, trobem una primera cruïlla important que té a veure no tant en la suposada realitat objectiva sinó amb el llenguatge de la percepció.

Si una mateixa realitat pot tenir diversos camins de percepció, el més probable és que tingui diversos llenguatges artístics que expressin aquest procés de coneixement. Un d’aquests és el realisme que, com dèiem a l’inici, és el perceptualment més nombros de la història de la literatura. N’hem assajat una definició en el primer paràgraf. D’una manera més senzilla, però, la història de la literatura ha metaforitzat aquest procés de percepció definint una part de la literatura com un mirall de la realitat. La descripció estricta de la imatge del mirall seria el llenguatge realista. Seguint amb la mateixa metàfora, sabem que podem traspasar la imatge del mirall per indagar més enllà de l’aparença o que el mirall pot no ser pla sinó còncav o convex, amb la qual cosa ens donarà imatges diferents de la realitat. És cert. Però observem com tot traspàs o deformació del reflex pla del mirall es fa partint de l’existència bàsica del mirall. La seva existència permet la seva transgressió. La història de la literatura es recolza en la imatge del mirall i també en totes les seves transgressions, però, aquestes, estaran en funció—com a traspàs o desviació—del genèric comú que és la realitat que la raó descriu. Per això, per ser base o tronc comú, hem dit que la literatura és majoritàriament realista perquè descriu la realitat observada o derivacions d’aquesta realitat amb un llenguatge natural.

II. EL REALISME DEL S. XIX

Però el llenguatge realista no és solament una manera de descriure la realitat. Si bé la forma realista és majoritària en la història de la literatura, solament en un moment del seu devenir el concepte de realisme assoleix la condició de categoria i el llenguatge realista esdevé també estil literari i moviment estètic, esdevé “isme”. El realisme del XIX és el llenguatge necessari per descriure el pas i la transformació a la societat moderna, per descriure’ns el progrés científic i tècnic, el procés d’industrialització, els nous problemes i debats de la nova societat. No cal dir la importància del romanticisme.

Amb el romanticisme –a Europa– s'estableix el canvi de l'antic al nou règim, però amb el realisme ens instal·lem de ple en el nou règim, un règim que, amb totes les seves transformacions, encara avui perdura i explica el món contemporani.

El llenguatge realista, el realisme, ha estat el millor "isme" literari possible per ser testimoni d'aquest procés de transformació i canvi. Ha estat el tronc comú. Les altres formes de llenguatge han estat les derivacions que amb un contraatac estètic han pogut mostrar i demostrar les contradiccions i limitacions del realisme. Han estat els anticossos del sistema. Tots són necessaris i imprescindibles per conèixer i comprendre el sistema. Però el realisme ha definit el sistema perquè descriu la forma de vida que explica la vida. I així el realisme testimonia el pas del temps. I el temps, en el seu devenir, porta implícit el germen del canvi i l'evolució. Som vida en el temps; per tant, som canvi i transformació en el temps. I el realisme evoluciona segons evoluciona la societat que descriu. Les idees, motors del canvi, les noves idees, motors del nou canvi, alimenten la base estètica del realisme del XIX. Però en el canvi de segle neix un nou realisme on la base ideològica s'intensifica i el realisme del XIX passa de ser fotografia de la realitat a clixé on el negatiu ens descriu millor la cara oculta de la realitat. Hem entrat al segle XX i el realisme substantiu passa a ser un realisme adjectivat.

III. EL REALISME SOCIALISTA DEL S. XX

Amb el XX, la forma d'entendre el realisme del XIX ja no serà suficient. Millor, no serà suficient per a una derivació o tendència ideològica que s'articularà al llarg de la primera meitat del XX. El realisme del XIX, però, no desapareixerà perquè existeix, com hem explicat, abans que la història el convertís en categoria estètica i el situés com un moviment germà gran, en el temps, del romanticisme. I aquest concepte tradicional del realisme del XIX ha continuat en el XX, i continuarà per sempre més mentre l'home transvasi la seva percepció del món en la paraula escrita. És la manera natural de descriure, interpretar i conèixer la vida i el món.

El XX, però, crea l'adjectiu i el realisme del XIX passarà a ser realisme social, socialista o històric. Tres adjectius que són petites variants d'intensitat o teorització segons el context geogràfic dels seus intèrprets, però que no estan massa lluny d'entendre d'una mateixa manera o d'una manera molt semblant quina és o ha de ser la funció de la literatura. El realisme social, socialista o històric és un realisme funcionalista perquè respon a una estètica funcionalista.

Les primeres dècades del segle XX preparen la revolució russa del 1917. Les següents dècades ens instal·len en el triomf de la revolució. La societat soviètica intentarà construir un nou món. La història, la filosofia de la història, prendrà un sentit progressista i finalista. Hi ha un fi anunciat. La societat del futur marxa cap a una societat que resolgui i reguli les seves contradiccions, els seus problemes interns. La fi

del capitalisme, l'adveniment d'una societat sense classes i la instauració del comunisme és la utopia que intentarà posar en marxa el segle xx. Si la revolució francesa del xviii ha estat la revolució burgesa, la russa del 1917, amb el sentit de progrés històric que hem anunciat, ha de ser la que obrirà les portes a la nova societat. El projecte és tan gran que una nova manera de fer filosofia intentarà posar les bases de la nova societat. Tot estarà en funció d'assolir aquest canvi i aquesta transformació, i tot s'hi orientarà, com urgència primera. L'art i la literatura, també. Ja no podrem pensar en un art i una literatura neutres, descontextualitzats del seu moment històric, sinó ben al contrari. La nova funció de l'art i la literatura serà reflectir aquest canvi i crear la consciència de la necessitat d'aquest canvi. Educar les consciències tot creant art, però, si cal, educant primer que no pas creant art.

La societat és un cos estructurat en diversos nivells. El nivell primari, el món econòmic, motor de tota acció, serà la infraestructura. El nivell ideològic, el nivell de les idees que organitzen i structuren la societat, serà la superestructura. L'art i la literatura es situaran en aquest nivell, però per ser el món ideològic, estaran obligats a travessar tots els nivells per tal de comprendre'ls, conèixer-los i saber-los explicar. La funció de la literatura és immensa. És total. Pot abastar el secret de tots els canvis, esforços, contradiccions, lluites, que viu la vella societat per assolir la nova condició que es pretén. A l'art i la literatura se li demana aquest compromís. I l'art i la literatura que reflecteixin aquest compromís amb la nova, esperada i desitjada societat socialista seran l'art i la literatura del realisme socialista. En la forma hauran de ser, doncs, realistes. Però en el seu nivell temàtic i ideològic, en el seu contingut, hauran d'intensificar la base anterior del realisme per atorgar-li un clar significat ideològic en funció de la fi que es vol. Per això, si la societat que es pretén és socialista, la literatura que haurà de generar aquesta societat serà el realisme socialista. En els primers anys trenta el realisme socialista es converteix en l'estètica oficial de l'URSS. Per primer cop un estat també adopta una estètica oficial. El realisme socialista esdevé dogma obligat, la veu estètica oficial, l'ortodòxia que cal seguir i complir.

La irradiació de les idees de la revolució soviètica s'escampa per tot el món i omple la major part del segle xx. També, naturalment, les idees estètiques. Sobretot, tant unes com les altres, en el primer moment –en els primers anys, primeres dècades– de l'expansió revolucionària; quan la revolució encara ha de provar els seus camins i experimentar els seus resultats; quan teoria i praxi encara són coordinades que es troben en un mateix present històric i les contradiccions no han tingut temps de créixer i aflorar. El realisme socialista no solament esdevé l'estètica defensada pels partits comunistes de tot el món sinó també per molts intel·lectuals i escriptors que participen de molts dels principis alliberadors que el marxisme –perquè el realisme socialista és l'estètica del marxisme– propugna en els seus principis teòrics i filosòfics. Així, en les dècades

centrals del segle, el realisme socialista serà una estètica dominant en moltes societats mentre, a d'altres, serà una estètica i una proposta ideològica important.

Hi ha una profunda i extensa base teòrica per a fonamentar en literatura l'estètica realista segons el marxisme l'entén. El pensament més complet i elaborat és, sens dubte, el de Georg Luckacs, però, per les influències posteriors que han tingut a Occident, la seva referència es podria complementar amb les de Gramsci i Brecht.

L'estètica de Luckacs i tots els seus assaigs literaris són un dels monuments teòrics més impressionants que s'han construït al llarg del segle xx. Tot i les desviacions i les radicalitats que una ortodòxia comporta, una gran part dels estudis i anàlisis del filòsof hongarès són d'una riquesa i profunditat que no solament fan de bon llegir sinó que són de lectura imprescindible i difícilment superable. I, més encara, si volem entrar en el cos teòric del realisme socialista. Sense pretendre abastar la complexitat del seu pensament sí que voldríem assenyalar algunes de les categories estètiques sobre les quals s'articula la manera d'entendre la funció literària i l'estètica realista que el marxisme defensa. Luckacs construeix una teoria de la literatura que es recolza en una sèrie de categories clau com totalitat, teoria del reflex i el tipus. N'hi ha moltes més, és clar, però, per la significació que tenen, ens centrarem breument en aquestes tres.

És en els seus assaigs i estudis socials, com *Història i consciència de classe*, on el concepte de totalitat es basteix quasi com un eix d'interpretació global. El concepte de totalitat és quasi un absolut. És la manera d'explicar i definir la voluntat central del pensament marxista. Davant de la fragmentació de l'individu en la societat capitalista, de la fragmentació entre subjecte i objecte –persona i realitat– es postula una voluntat d'unificació que s'aconsegueix superant la condició alienada de l'home. Això és possible si som capaços d'arribar a comprendre la raó profunda que mou les forces de la història i la societat, saber discernir entre el que és essencial i el que no ho és. És a dir, assolir el coneixement del tot sobre les parts. La recerca de la totalitat és un principi orientador de l'activitat de l'individu.

Quant a l'explicació de la teoria del reflex, Luckacs pensa que la realitat és una, però que hi ha dues maneres de conèixer-la, d'interpretar-la: la científica i l'artística. La ciència “desantropomorfitza” la interpretació de la realitat. Contràriament, l'art i la literatura l'“antropomorfitzen”, és a dir, acosten la sensibilitat humana a l'explicació-interpretació de la realitat. Aquesta realitat es mostra amb una aparença a la qual subjau una essència. La missió de la literatura és captar-les i reflectir-les totes dues per assolir la unitat, és a dir, la totalitat. Però ho aconsegueix creant una altra realitat que és la realitat artística i literària que, alhora, també té una unitat interior. Però aquesta dualitat –dues realitats, la real i l'artística– no comporta separació o allunyament perquè una és reflex de l'altra.

D'altra banda, l'art i la literatura han de reflectir el seu moment històric. L'art i la literatura ens han de permetre accedir al coneixement d'aquest temps històric i en això

rau la seva importància. La teoria del tipus ja fou introduïda per Engels en la coneguda «Carta a Miss Harkness», d'abril de 1888, tot parlant de Balzac i el realisme. En definir el realisme, Engels diu: «El realisme, a criteri meu, suposa, a més de l'exactitud en els detalls, la representació exacta dels caràcters típics en circumstàncies típiques». El tipus, el personatge tipus, és el que centra i fusiona allò que és genèric amb el que és individual. El tipus, per ser un personatge complet, no pot prescindir de la seva individualitat però aquesta ha de ser transcendida per tota una sèrie de característiques genèriques que fan que el personatge, més enllà de la seva personalitat, sigui representatiu d'una circumstància de temps, espai i lloc. A través d'ell, del tipus, hem d'accedir a una realitat global, genèrica i representativa d'un temps històric complet. Ell serà referent i model, en positiu o negatiu, d'una síntesi històrica. És un filtre a través del qual conflueixen totes les condicions que defineixen o expliquen una etapa o una època. Així la característica que defineix el tipus és la representativitat històrica segons la filosofia de la història que orienta el marxisme.

La totalitat, doncs, com a absolut; la teoria del reflex com un principi i el tipus o arquetipus com una estratègia, podrien actuar de síntesi de les categories estètiques del realisme socialista. I, de manera conscient o inconscient, de tot realisme que derivi amb una intensitat ideològica major o menor d'aquest tipus de realisme que omple bona part del segle xx.

IV. EL REALISME HISTÒRIC

Les derivacions i característiques que pren el realisme socialista dins la literatura catalana és el realisme històric. En primer lloc cal tenir present que les circumstàncies de la guerra civil –el tancament interior– fan que, a la literatura espanyola i catalana, el realisme es plantegi amb un cert retard en relació a d'altres cultures. En segon lloc, i com una conseqüència d'aquest tancament, la filosofia i l'estètica marxista eren poc conegudes i caldrà esperar la dècada dels seixanta perquè, amb la liberalització editorial, els textos assoleixin una difusió major i comencin a ser més coneguts. En tercer lloc, l'adjectiu “socialista” era ideològicament massa connotat per a la seva lliure circulació, amb la qual cosa el concepte “històric” podia representar una reducció semàntica de la intencionalitat mentre, alhora, definia prou bé la proposta que defensaven els dos principals ideòlegs i defensors: Josep M. Castellet i Joaquim Molas.

De fet, la formulació del realisme històric català té un procés que passa per diferents moments fins assolir uns plantejaments més pròpiament marxistes, que ja són del tot presents en l'elaboració del llibre emblemàtic del moviment: l'antologia de Castellet-Molas, *Poesia catalana del segle XX*, i la seva, per tantes raons, polèmica i important introducció.

La proposta del realisme històric català és la suma i l'encontre de tres propostes estètiques que, d'una manera progressiva, arriben a fusionar-se i trobar-se en un

plantejament comú. Són la teoria del compromís sartrià, l'objectivisme nord-americà amb les seves derivacions italiana i francesa, i el realisme socialista luckacià. Aquestes tres propostes adaptades a les circumstàncies espai-temps catalanes donen lloc al realisme històric que defineix i explica l'etapa de finals dels anys cinquanta i, sobretot, els seixanta fins al 1968, quan el gir de Castellet anuncia, a nivell teòric, el desistiment del projecte.

El pensament de Jean Paul Sartre és clau en la intel·lectualitat europea de meitat de segle i també en la catalana. El 1948 Sartre publica *Què és la literatura*, que esdevé un dels principals llibres d'estètica i teoria literària d'aquells anys. Entre moltes altres coses, Sartre defensa el compromís –l'“engatjament”– de l'escriptor amb la seva societat i el seu present. L'escriptor és, doncs, testimoni de la seva època. La seva literatura no solament ha de reflectir les condicions internes del seu moment sinó que, a més, ha de tenir una voluntat interventiva, moral, en la consciència de les persones, els ha d'educar en el compromís i en la llibertat. D'altra banda, mentre a nivell de llenguatge poètic, el vers discursiu, descriptiu i narratiu és defensat com l'adequat al realisme, pel que fa a la novel·la l'objectivisme narratiu, el “behaviorisme” –com explica molt bé Claude Edmond Magny a *L'âge du roman américain*, també de 1948– és la forma escollida per presentar la realitat sense que la veu de l'autor hi sigui present. És el difícil equilibri que defensa Sartre quan parla de la llibertat de l'autor i el lector. Contra qualsevol omnisciència, ara l'autor només presenta els fets, mentre que el lector haurà de deduir de l'argumentació d'aquests fets la conseqüència moral que en correspongui.

Compromís de l'intel·lectual amb el seu present històric, presentació objectiva de la realitat, així com la influència del pensament luckacià amb les teories abans esmentades de totalitat, reflex i tipus, són en la base i en l'articulació teòrica del nostre “realisme històric”, proposta estètica que, en definitiva, defensa el compromís amb la història, amb el present històric que viu la cultura catalana i la societat catalana i que s'explica per una lluita antifranquista que, a nivell d'idees, de l'art i la literatura, el realisme històric va ajudar a definir i configurar. Per això va trobar, des de la clandestinitat, l'ajut dels partits polítics d'esquerra i de molts intel·lectuals no adscrits a cap partit però que participaren de la lluita antifranquista com una lluita necessària per assolir les llibertats que ens portarien a una situació democràtica. Com així, malgrat les limitacions, ha estat.

ÀLEX BROCH
Universitat Rovira i Virgili

